

Universitat de Lleida

GUIA DOCENT

ANÀLISI I INTERPRETACIÓ DE MATERIALS ARQUEOLÒGICS

Coordinació: NIETO ESPINET, ARIADNA

Any acadèmic 2022-23

Informació general de l'assignatura

Denominació	ANÀLISI I INTERPRETACIÓ DE MATERIALS ARQUEOLÒGICS			
Codi	100093			
Semestre d'impartició	2N Q(SEMESTRE) AVALUACIÓ CONTINUADA			
Caràcter	Grau/Màster	Curs	Caràcter	Modalitat
	Grau en Història	4	OPTATIVA	Presencial
Nombre de crèdits assignatura (ECTS)	6			
Tipus d'activitat, crèdits i grups	Tipus d'activitat	PRAULA		TEORIA
	Nombre de crèdits	3		3
	Nombre de grups	1		1
Coordinació	NIETO ESPINET, ARIADNA			
Departament/s	HISTÒRIA			
Distribució càrrega docent entre la classe presencial i el treball autònom de l'estudiant	60 hores presencials (incloses sortides de camp) 90 hores no presencials: ensenyament síncron i treball autònom de l'alumne			
Informació important sobre tractament de dades	Consulteu aquest enllaç per a més informació.			
Idioma/es d'impartició	Català i Castellà			
Distribució de crèdits	3 crèdits teòrics 3 crèdits pràctics			

Professor/a (s/es)	Adreça electrònica professor/a (s/es)	Crèdits impartits pel professorat	Horari de tutoria/lloc
NIETO ESPINET, ARIADNA	ariadna.nieto@udl.cat	3	
TARONGI CHAVARRI, MIGUEL	miguel.tarongi@udl.cat	3	

Informació complementària de l'assignatura

L'objectiu principal de l'assignatura és aprendre a reconstruir els processos històrics a partir de la cultura material. Es mostren els mètodes d'anàlisi que permeten la contextualització dels "objectes" en les seves diferents categories, s'ensenyen les tècniques de quantificació i explotació estadística i es presenten els principals corrents teòrics existents en l'Arqueologia moderna.

L'assignatura pretén formar a l'alumne en el mètode dialèctic que condueix de l'aproximació empírica a la construcció de models teòrics interpretatius en el marc del procés de raonament arqueològic basat en la formulació-contrastació d'hipòtesis. En aquest marc, s'aborden problemes concrets com l'estudi dels models de poblament, la caracterització de les poblacions antigues o les inferències socials a partir de l'arqueologia funerària.

Es presenten igualment les aportacions provinents d'altres disciplines com la geoarqueologia o aquelles vinculades amb la bioarqueologia en tant que eines bàsiques en la lectura i interpretació del passat.

Objectius acadèmics de l'assignatura

- O.1.- Conèixer els principals corrents teòrics existents en la investigació arqueològica.
- O.2.- Comprendre que la finalitat última de l'Arqueologia és la reconstrucció del context històric que acompanya a l'"objecte": artefacte i / o ecofacte.
- O.3.- Aprendre els diferents mètodes i aproximacions empíriques o experimentals que permeten obtenir dades per a tal contextualització.
- O.4.- Saber utilitzar l'estadística com a mètode objectiu de formulació i contrastació d'hipòtesis.
- O.5.- Saber interrelacionar les dades de naturalesa diferent (material o no) en el marc de la construcció d'un discurs històric i/o d'un model teòric d'interpretació

Competències

Competències bàsiques i generals, segons Memòria verificada del grau d'Història (2015)

- CB5 - Que els estudiants hagin desenvolupat aquelles habilitats d'aprenentatge necessàries per emprendre estudis posteriors amb un alt grau d'autonomia
- CG4. Posseir les capacitats, eines i recursos (incloent-hi les TIC) per a la recerca, l'anàlisi i la síntesi d'informació

Competències específiques

- Capacitat d'establir anàlisis comparades en l'estudi de la història local, nacional i internacional
- Capacitat de recerca, gestió, integració i interpretació de material escrit, audiovisual, cartogràfic o plàstic
- Coneixement de les principals teories i conceptes bàsics de les diferents disciplines relacionades amb l'arqueologia i ciències auxiliars
- Capacitat d'estudi de casos i solució de problemes a partir de la comparació d'escenaris i informacions mitjançant el descobriment d'analogies i diferències, el treball amb taules comparatives, representacions visuals de dades, tècniques estadístiques, sistemes d'informació, etc.
- Escripura acadèmica individual i col·laborativa, des de treballs de síntesi a preparació d'informes públics i documents tècnics especialitzats.

Continguts fonamentals de l'assignatura

TEMARI GENERAL

1. Corrents teòrics en Arqueologia
2. Anàlisi espacial i geogràfica
3. La mesura del temps: lectura estadística de les datacions C14 calibrades
4. Anàlisi dels artefactes 1 - Materials lítics
5. Anàlisi econòmica dels materials bioarqueològics
6. Paleoecologia
7. Geoarqueologia i geomorfologia
8. Mètodes quantitius aplicats a l'Arqueologia
9. Anàlisi dels artefactes 2 - objectes ceràmics
10. Anàlisi d'antropologia física i estudi de les poblacions

Eixos metodològics de l'assignatura

HP: hores de classe presencial a l'aula **HNP autònoms:** hores de treball autònom de l'alumnat

Activitat	CODIFICACIÓ / descripció / tipologia TPD	O*	G*	HP	HNP		
Classe magistral (M)	M: Veure temari	O.1, O.2, O.3, O.4, O.5	1	25,5			
Seminaris (S)			1				
Pràctiques (P)	Activitats pràctiques per alguns temes	O.1, O.2, O.3, O.4, O.5	1	14,5	30		
Treballs (T)	Activitats avaluables per cada tema	O.1, O.2, O.3, O.4, O.5	1		60		
Tutories (Tut)				10			
Altres (AA)	Visites a laboratoris i centres de recerca			10			
Avaluació (AV)	Veure taula mecanismes d'avaluació						
TOTAL				60	90		

O: Objectiu

Pla de desenvolupament de l'assignatura

1. D'entrada, la docència s'impartirà en format presencial a l'aula.
2. Les classes presencials tindran lloc en l'aula 1.33 A de 9-11h. En alguns casos s'impartiran en format online (els professors i el personal docent invitat realitzaran algunes classes a distància)
3. Les classes tindran una durada d'una hora i mitja, malgrat que en alguns casos puguin allargar-se a dues hores, segons les pràctiques a realitzar i el contingut donat.
4. L'ordre d'algun dels apartats dels blocs es pot veure afectat segons la disponibilitat dels docents i especialistes que imparteixen les classes magistrals.
5. Les sortides de camp s'efectuaran els dimecres pel matí en dies prèviament concertats amb l'alumnat.
6. Les activitats avaluatives son obligatòries i s'entregaran dues setmanes després d'haver-se acabat el temari.
7. Pel tema 2 s'ha de tenir instal·lat el programari d'accés lliure QGIS a l'ordinador.
8. Pel tema 6 cal tenir instal·lat el programari d'accés lliure R studio a l'ordenador
9. El curs emprà el Campus Virtual com a eina de comunicació entre les professores i els i les alumnes.
10. Per concretar visites/tutories, podeu escriure un correu electrònic a miguel.tarongi@udl.cat i ariadna.nieto@udl.cat.

Sistema d'avaluació

Mecanismes d'avaluació	codificació / descripció-criteris / tipologia TPD	observacions	O*	Activitat	%*
Assistència i participació (As)	As: Assistència i participació a les classes/activitats		O.1, O.2, O.3, O.4, O.5		20
Taller d'avaluació (TA)	Tema 1. Corrents teòrics	Proves escrites de tipologia diversa en funció del tema	O.1, O.2, O.3, O.4, O.5		16
	Tema 2. Sistemes d'Informació geogràfica (SIG)				16
	Tema 3. C14				16
	Tema 5. Paleoeconomia				16
	Tema 6. Estadística				16
Informe (In) / Treballs (T)					
Altres (A)					
TOTAL					100

O: Objectiu. %: percentatge en la nota final.

L'avaluació és continuada. Els estudiants que combinin els seus estudis amb una feina a temps complert tenen dret a demanar avaluació alternativa en un termini de 5 dies des del començament del semestre. Per més informació, envieu un correu electrònic a academic@lletres.udl.cat o adreceu-vos a la Secretaria de la Facultat de Lletres.

Bibliografia i recursos d'informació

BIBLIOGRAFIA TEMÀTICA

1.- Corrents teòrics en Arqueologia

LLIBRES

- Anfruns, J., Dueñas, J. A., Llobet, E. (Eds.) (1988): *Corrents teòrics en arqueologia*. Columna, Barcelona.
- Clarke, D. L. (1984): *Arqueología analítica*, Ed. Bellaterra, Barcelona.
- Courbin, P. (1982): *Qu'est-ce que l'archéologie?*. Payot, París.
- Kristiansen, K., Rowlands, M. (1998): *Social Transformations in Archaeology: Global and Local Perspectives*. Routledge, London & New York.
- Harding, A. F. (2003): *Las sociedades europeas de la Edad del Bronce*. Ariel
- Hodder, I. (1988): *Interpretación en Arqueología. Tendencias actuales*. Ed. Crítica, Barcelona.
- Jhonson, M. (2000): *Teoría arqueológica. Una introducción*. Ariel Historia, Barcelona.
- Klejn, L. S. (1994): *La Arqueología soviética: Historia y teoría de una escuela desconocida*. Crítica/Arqueología, Barcelona.
- Martínez Navarrete, M.I. (1.989): *Una revisión crítica de la prehistoria española: la Edad del Bronce como paradigma*. Siglo XXI, Madrid.
- Martínez Navarrete, M. I. (coord.) (1993): *Teoría y práctica de la Prehistoria: perspectivas desde los extremos de Europa*. Reunión Hispano-Rusa de prehistoriadores (Madrid, Santander, Granada, 1990), Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cantabria, Santander.
- Shanks, M., Tilley, C. (1987): *Social Theory and Archaeology*. Polity Press, Cambridge.
- Schiffer, M. B. (Ed.) (1993): *Archaeological Method and Theory*. University of Arizona Press, Tucson.
- Trigger, B. G. (1992): *Historia del pensamiento arqueológico*. Crítica/Arqueología, Barcelona, 1992.

ARTICLES

- Binford, L. R. (1962): Archaeology as anthropology. *American Antiquity*, 28: 217-225
- Castro, P. V., Lull, V., Micó, R. (1993): La fragilidad del método hipotético-deductivo en la arqueología procesual. *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 3: 9-19.
- Criado, F. (1.988): ¿Qué es un arqueólogo? ¿Qué es la Arqueología?. *Revista de Arqueología*, 82: 5-7.
- Fernández Martínez, V. M. (2012): Teoría del discurso y paradigmas arqueológicos. *Complutum*, 23 (2): 51-68.
- Gasull, P., Sanahuja, M. A., Vila, A., Estévez, J., Lull, V. (1984): [Arqueología como Arqueología: propuesta para una terminología operativa](#). *Primeras Jornadas de Metodología de Investigacion Prehistórica (Soria 1981)*, Ministerio de Cultura, Dirección General de Bellas Artes y Archivos, Madrid: 21-28.
- González, A. (2012): Hacia otra arqueología: diez propuestas. *Complutum*, 23 (2): 103-116.
- Hernando, A. (1992): Enfoques teóricos en Arqueología. *Spal*, 1: 11-35.
- Lull, V., Micó, R. (1997): Teoría arqueológica I. Los enfoques tradicionales: las arqueologías evolucionistas e histórico-culturales. *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 7: 107-128.
- Lull, V., Micó, R. (1998): Teoría arqueológica II. La arqueología procesual. *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 8: 61-78.
- Lull, V., Micó, R. (2001): Teoría arqueológica III. Las primeras arqueologías posprocesuales. *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 11-12: 21-36.
- Micó, R. (1998): Arqueologia teòrica o només arqueologia. *Cota Zero. Revista d'arqueologia i ciència*, 14: 19-29.

- Ruiz, A., Chapa, T., Ruiz Zapatero, G. (1988): La arqueología contextual: una revisión crítica. *Trabajos de Prehistoria*, 45: 11-17.
- Shanks, M., McGuire, R. (2016): El oficio de la arqueología. *Relaciones Estudios de Historia y Sociedad*, 148: 153-184. (Traducció de l'original publicat a *American Antiquity*, 61: 75-88 (1996).

2.- Mètodes quantitativs aplicats a l'Arqueologia

- Barceló J. A. (2007): *Arqueología y estadística (1). Introducción al estudio de la variabilidad de las evidencias arqueológicas*. Servei de Publicacions Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra.
- Clarke D. L. (1984). *Arqueología analítica*, Ed. Bellaterra, Barcelona.
- Echevarría B. (1982): *Estadística aplicada a las Ciencias Humanas*. Daimon, Barcelona.
- Orton C. (1988). *Matemáticas para arqueólogos*. Alianza Universidad, Madrid.
- Sanahuja Yll M. E. (1985). Renúncia conscient a la subjectivitat: l'aplicació d'alguns mètodes quantitativs a l'arqueologia. *Cota zero: revista d'arqueologia i ciència*, 1: 57-74.

3.- Datacions radiocàrboniques i calibratge

- Barceló J. A. (2008): La incertesa de les cronologies absolutes en Arqueologia. Probabilitat i estadística. *Cypsela*, 17, 2008: 23-33.
- Barceló J. A., Bogdanovic I., Morell B. (eds.) (2017): [IberCrono 2016](#). *Cronometrías Para la Historia de la Península Ibérica. Actas del Congreso de Cronometrías Para la Historia de la Península Ibérica (IberCrono 2017) (Barcelona, september 17-19 de 2016)*. CEUR Workshop Proceedings, vol. 2024 (urn:nbn:de:0074-2024-4). <http://ceur-ws.org/Vol-2024/>
- Bayliss A., Bronk Ramsey C. (2004): Pragmatic Bayesians: a decade of integrating radiocarbon dates into chronological models. A: Buck C. E., Millard A. R. (eds.), *Tools for constructing chronologies: tools for crossing disciplinary boundaries*. Springer, London: 25-41.
- Bronk Ramsey C. (1995): Radiocarbon Calibration and Analysis of Stratigraphy: The OxCal Program. *Radiocarbon*, 37(2): 425-430.
- Castro P. V., Lull V., Micó R. (1996): *Cronología de la Prehistoria Reciente de la Península Ibérica y Baleares (c. 2800-900 cal ANE)*, BAR International Series 652, Oxford.
- Fernández Martínez V. M. (1984): La combinación estadística de la fechas de carbono-14. *Trabajos de Prehistoria*, 41: 349-359.
- Junyent E., López J. B., Martín Colliga A. (coords.) (1995): Datació radiocarbònica i calibratge. *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 5: 249-275.
- Niu M., Heaton T. J., Blackwell P. G., Buck C. E. (2013): The bayesian approach to radiocarbon calibration curve estimation: the intcal13, marine13 and schal13 methodologies. *Radiocarbon*, Vol. 55, nº 4: 1905-1922.
- Ottaway B. (1986): Is radiocarbon dating obsolescent for archaeologists ?. *Radiocarbon*, 28: 732-738.
- Reimer P. J., Bard E., Bayliss A., Beck J. W., Blackwell P. G., Bronk Ramsey C., Buck C. E., Cheng H., Edwards R. L., Friedrich M., Grootes P.M., Guilderson T. P., Hafliðason H., Hajdas I., Hatté C., Heaton T. J., Hoffmann D. L., Hogg A. G., Hughen K. A., Kaiser K. F., Kromer B., Manning S. W., Niu M., Reimer R. W., Richards D. A., Scott E. M., Southon J. R., Staff R. A., Turney C. S. M., Van der Plicht J. (2013): IntCal13 and Marine13 radiocarbon age calibration curves 0–50,000 years cal BP. *Radiocarbon* 55 (4): 1869-1887.

WEBS

- Weninger B., Jöris O. y Danzeglocke U. (2007): *CalPal-2007. Cologne Radiocarbon Calibration & Palaeoclimate Research Package*.

<http://www.calpal.de/>

- Stuiver M., Reimer P.J. y Reimer, R.W. (2017) *CALIB 7.1 [WWW program]*. <http://calib.org/>

- Bronk Ramsey C. (2005). *ORAU/OxCal program v. 3.10*

<https://c14.arch.ox.ac.uk/oxcal.html>

University of Oxford

- Buck C. E., Christen J.A., James G.N. (1999). BCal an on-line Bayesian radiocarbon calibration tool.

<https://bcal.shef.ac.uk/>

University of Sheffield

4.- Paleoeecologia i Geoarqueologia

- Alonso, N. *et alii* (2004): Evolució climàtica de la plana occidental catalana durant els darrers 4.000 anys: primers resultats de la discriminació isotòpica del carboni ($\Delta 13C$), *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 14, 9-29.

- Benito, A., Campaña, I., Karamplaglidis, T. (2014): Conceptos básicos y métodos en geoarqueología: geomorfología, estratigrafía y sedimentología. *Treballs d'Arqueologia*, 20: 41-54.

- Bergadà, M. M. (1998): *Estudio geoarqueológico de los asentamientos prehistóricos del Pleistoceno Superior y el Holoceno inicial en Catalunya*. BAR International Series 742. Archeopress, Oxford.

- Burillo, F. (coord.) (1998): *Arqueología del paisaje*, Arqueología Espacial, 19-20, Teruel.

- Butzer, K. (1989): *Arqueología: una ecología del hombre*, Bellaterra, Barcelona.

- Courty, M. A., P. Goldberg, P.; Macphail, R. I. (1989): *Soils and micromorphology in archaeology*, Cambridge University Press. Cambridge.

- DD. AA. (1988): Dossier: Mètodes científics aplicats a la reconstrucció paleoambiental de la Prehistòria, *Cota Zero. Revista d'arqueologia i ciència*, nº4, Vic.

- Gebhart, A (2001): Le rôle de la micromorphologie des sols dans la formation des paysages, *Etudes Rurales*, janvier-juin 2000, 153-154, 139-149.

- Goldberg, P., Macphail, R. I. (2006). *Practical and Theoretical Geoarchaeology*, Blackwell Publishing, Oxford.

- Loaiza, J. C., Stoops, G., Poch R. M., Casamitjana, M. (Eds.) (2015): *Micromorfología de suelos y técnicas complementarias*. Fondo Editorial Pascual Bravo, Colombia.

- Magny, M. 1995 *Une histoire du climat. Des derniers mammoths au siècle de l'automobile*, Ed. Errance, Paris.

- Peña, J. L. (1989): [La evolución paleogeográfica de los Llanos Leridanos \(Sector oriental de la Depresión del Ebro\) durante el Cuaternario](#). *Geographicalia*, 26: 223-232.

- Peña, J. L. (2018): [Geoarqueología aplicada a la reconstrucción paleoambiental](#): la evolución del Holoceno superior en el NE de España. *Boletín geológico y minero*, Vol. 129, Nº 1-2: 285-303.

- Peña, J. L., González, J. R. (1992): Modelo evolutivo de los cambios en la dinámica geomorfológica del Baix Cinca y Segre (Depresión del Ebro) durante el Pleistoceno superior-Holoceno a partir de los datos geoarqueológicos. *Cuaternario y Geomorfología*, 6: 103-110.

- Polo, A. (2007-2008): Geoarqueología y reconstrucción de contextos arqueológicos: contribución y nuevas perspectivas desde el área de Prehistoria de la Universidad del País Vasco. *Veleia*, 24-25: 689-700.

- Viers, G. (2005): *Geomorfología*. Oikos Tau, Barcelona.

5.- Arqueologia espacial

- DD. AA. (1984-2010): Col·lecció: *Arqueologia espacial (Seminario de arqueología y etnología turolense)*. Universidad de Zaragoza, Zaragoza. (27 números publicats).

- García Sanjuán L. (2005): *Introducción al reconocimiento y análisis arqueológico del territorio*. Ariel Prehistoria, Barcelona

- Davidson I., Bailey G. N. (1984): Los yacimientos, sus territorios de explotación y la topografía, *Boletín del Museo Arqueológico Nacional*, 2 (1): 25-43.

- Hodder I., Orton C. (1990): *Análisis espacial en arqueología*. Crítica, Barcelona.

- Ruiz Zapatero G., i F. Burillo F. (1988): Metodología para la investigación en Arqueología Territorial. *Munibe*, Supl. 6: 45-64.

- Vita-Finzi C., Higgs E. (1970): Prehistoric economy in the Mount Carmel area of Palestine: site catchment analysis, *Proceedings of the Prehistoric Society*, 36: 1-37.

6.- Paleodemografia

- Acsádi G. Y., Nemeskéri J. (1970): *History of Human Life Span and Mortality*, Akademiai Kiado, Budapest.

- Almagro Gorbea M. (1986): Aportación inicial a la paleodemografía ibérica. *Estudios en Homenaje al Dr. Antonio Beltrán Martínez*, Universidad de Zaragoza, Zaragoza: 477-493.

- Aurenche O. (1981): Essai de démographie archéologique. L'exemple des villages du Proche Orient Ancien. *Paléorient*, vol. 7/1: 93-105.

- Buchet L., Séguy I. (2002). La paléodémographie: bilan et perspectives. *Annales de Démographie Historique*, 1: 161-212.

- Buikstra J. E.; Konigsberg L. W. (1985): Paleodemography: Critiques and Controversies. *American Anthropologist*, 87: 316-333.

- Casselberry S. E. (1974): Further refinement for determining population from floor area. *World Archaeology*, 6: 118-122.

- Cook S. F. (1972): Prehistoric demography, Module 16. A: *McCaleb Module in Anthropology*, Addison-Wesley Modular Publications, Reading (Massachusetts): 36-42

- Guerrero E. (2004): Mètodes i tècniques d'anàlisi demogràfica aplicats a l'arqueologia. *Cota zero: revista d'arqueologia i ciència*, 19: 35-43.

- Hassan, F. A. (1981): *Demographic Archaeology*. Cambridge Academic Press. Cambridge.

- Holladay J. S. (1992): House, Israelite. A: Freedmann D. N. (ed.), *The Anchor Bible Dictionary*, vol. 3. Doubleday, Nova York: 308-318.

- Hoppa, R.D.; Vaupel, J.W. (2002): *Paleodemography: age distributions from skeletal samples*, Cambridge University Press.

- Leblanc S. (1971): An addition to Naroll's suggested floor area and settlement population relationship. *American Antiquity*, 36, p. 210-211.

- Milner, G.R.; Wood, J.W., Boldsen, J.L. (2000): Advances in paleodemography. *Biological Anthropology of the Human Skeleton*, Second Edition: 561-600.
- Naroll R. (1962): Floor area and settlement population. *American Antiquity*, 27: 587-588.
- Masset C. (1986): Estimateurs paléodémographiques. A: Ferembach D., Susanne C., Chamla M. C. (eds.), *L'homme, son évolution, sa diversité. Manuel d'anthropologie physique*, CNRS, Paris: 65-69.
- Pérez Moreda V. (coord.) (2010): Paleodemografía. *Revista de Demografía Histórica*, XXVIII, 1, ADEH, Madrid. <http://www.adeh.org/?q=es/node/6877>
- Roca M. G. (2012): Paleodemografía: problemas metodológicos y perspectivas. *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología de la Universidad de Granada*, 22: 67-77.
- Séguy I., Buchet L. (2011): *Manuel de Paléodémographie. Institut National d'Études Démographiques*, Paris. Traducció anglesa: *Handbook of Palaeodemography*, Springer, INED (2013).
- Zorn J. R. (1994): Estimating the population size of ancient settlements: Methods, problems, solutions and a case study. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 295: 31-48.
- Cunha, E. (2003): Paleodemographie. A: Charles, S.; Rebato, E. Brunetto, C.(ed.) *Anthropologie biologique: evolution et biologie humaine*. De Boeck, Paris: 401-404.

7.- Paleoeconomia

- Alonso, N. (1999): *De la llavor a la farina. Els processos agrícoles protohistòrics a la Catalunya Occidental*, Monographies d'Archéologie Méditerranéenne, 4, CNRS, Lattes.
- Amouretti, M. C. (1986): *Le pain et l'huile dans la Grèce antique*. Centre de Recherche d'Histoire Ancienne, 67, Paris.
- Brun, J. P. (2004): *Archéologie du vin et de l'huile de la Préhistoire à la fin de l'Empire Romain*, Collection des Hesperides, Ed.Errance, Paris.
- Buxó, R. (1997): *Arqueología de las plantas*, Ed. Crítica, Barcelona.
- Buxó, R., Pons, E. (dirs.) (2000): *Els productes alimentaris d'origen vegetal a l'edat del Ferro de l'Europa Occidental: de la producció al consum*, Sèrie Monogràfica, 18, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Girona.
- Chaix, L., Méniel, P. (2001): *Archéologie. Les animaux et l'archéologie*, Ed.Errance, Paris.
- Davis, R. (1989): *La arqueología de los animales*, Ed. Bellaterra, Barcelona.
- DD. AA. (1995): Dossier: Arqueozoologia. Economia i societat, *Cota Zero*, 11, Vic.
- DD. AA. (1996): Dossier: Estratègies alimentàries en el passat, *Cota Zero*, 12, Vic.
- DD. AA. (2004): Etnoarqueologia de la Prehistoria: más allá de la analogía, Simposio Internacional, Barcelona, CSIC, Madrid.
- Gardeisen, A. (ed.) (2003): *Mouvements ou déplacements de populations animales en Méditerranée au cours de l'Holocène*, BAR Int. Ser. 1017, 73-82.
- García Díez, M., Zapata, L. (eds.) (2013): *Técnicas de Análisis y Estudio en Arqueología Prehistórica. De lo técnico a la reconstrucción de los grupos humanos*, Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco, UPV/EHU, 2013.
- Mannoni, T., Giannichedda, E. (2004): *Arqueología de la producción*, Ariel, Barcelona.

- Reynolds, P. J. (1988): *Etnoarqueologia experimental. Una perspectiva de futur*, Eumo, Vic. 1988.
- Lull, V., Micó, R. (2007): *Arqueología del origen del Estado: las teorías*, Bellaterra, Barcelona.
- González, A. (2003): *La experiencia del otro. Una introducción a la Etnoarqueologia*, Akal, Madrid.
- Piqué, R. (1999): *Producción y uso del combustible vegetal: una evaluación arqueológica*, UAB-CSIC, Madrid.
- Zapata, L., Peña-Chocarro, L. (1998): La historia del bosque y su explotación en el pasado: evidencia arqueológica y etnográfica, *Zainak*, 17, 87-99.
- Zohary, D., Hopf, M. (2012): *Domestication of Plants in the Old World*, Oxford University Press, Oxford (4ª edició).

8.- Arqueologia funerària

- Adroit S., Graells R. (2017): *Arquitecturas funerarias y memoria. La gestión de las necrópolis en Europa occidental (ss. X-III a.C.)*. Osanna Edizioni, Venosa.
- Barley N. (2000). *Bailando sobre la tumba: encuentros con la muerte*. Crónicas, Anagrama, Barcelona, (3ª edició).
- Binford L. R. (1971): Mortuary practices: their study and their potential. A: Brown J. (ed.), *Approaches to the social dimensions of mortuary practices. Memoirs of the Society for American Archaeology*, 25: 1-25.
- Campillo D. (2001): *Introducción a la paleopatología*, Ed. Bellaterra, Barcelona.
- Cerdeño M. L. (2005): Arqueología funeraria celtibérica. *Historiae*, 2: 1-26.
- Chapa T. (2006): Arqueología de la muerte: aspectos metodológicos. *Anales de Arqueología Cordobesa*, 17: 25-46.
- Chapman R. (2003): Death, society and archaeology: the social dimensions of mortuary practices. *Mortality*, vol. 8, nº 3: 305-312.
- Chapman R. Kinnes I., Randsborg K. (eds.) 1981: *The Archaeology of Death*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Ferràndez M., Lafuente A., López J. B., Plens M. (1991). La necròpolis d'incineració de la Colomina 1 (Gerb, la Noguera). Metodologia i classificació de les estructures tumulars. *Limes*, 1: 87-115.
- Hervella M, Fontecha L., López S., Alonso S, Izagirre N, De La Rúa C. (2011): Contribución del ADN antiguo a la interpretación de los restos humanos de procedencia arqueológica. *Kobie Serie Paleoantropología*, 30: 23-30.
- Hodder I. (1980): Social structure and cemeteries: a critical appraisal. A: Rahtz P., Dickinson T., Watts L. (eds.), *Anglo-Saxon cemeteries, 1979*, British Archaeological Reports, 82, Oxford: 161-169.
- Hodder I. (1988): *Interpretación en arqueología: corrientes actuales*. Crítica, Barcelona.
- Izagirre N., Alonso S., De la Rúa C. (2005): Descifrando los mensajes del pasado: análisis del ADN antiguo. *Munibe*, 57: 327-335.
- López Quiroga J. (2011). *Arqueología del mundo funerario en la Península Ibérica (siglos V-X)*. Ediciones de la Ergastula, Madrid.
- Lull V. (2000): Death and society: a Marxist approach. *Antiquity*, 74: 576-580.
- Lull V., Estévez J. (1986): Propuesta metodológica para el estudio de las necrópolis argáricas. A: *Homenaje a Luis Siret*, Junta de Andalucía, Sevilla: 441-452.

- Lull V., Picazo M. (1988): Arqueología de la muerte y estructura social. *Archivo Español de Arqueología*, 62: 5-20.
- Mata C. (1996): Arqueología funeraria. Estado actual de la investigación en España. A: Villalaín J. D., Gómez Bellard C., Gomez Bellard F. (eds.). *Actas del II Congreso Nacional de Paleopatología (Valencia, octubre 1993)*, Asociación Española de Paleopatología i Universidad de Valencia, Valencia: 167-176.
- Parker M. (1982): Mortuary practices, society and ideology: an ethnoarchaeological study. A: Hodder I. (ed.), *Symbolic and structural archaeology*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Prados L., López C., Parra J. (2012): La arqueología funeraria desde una perspectiva de género. *II Jornadas Internacionales de Arqueología y Género en la UAM (21-23 abril 2010)*, Colección Estudios, 145, Universidad Autónoma de Madrid.
- Ruiz Zapatero G., Chapa T. (1990): La Arqueología de la muerte. Perspectivas teórico-metodológicas. A: Burillo F. (ed.), *Necrópolis Celtibéricas, II Simposio sobre los celtíberos (Daroca, 28-30 abril de 1988)*, Institución Fernando el Católico, Zaragoza: 357-373.
- Vincent J. M. (1995): Problemas teóricos de la arqueología de la muerte. Una introducción. A: Fábregas R., Pérez F., Fernández C. (coords.), *Arqueoloxía da morte na Península Ibérica desde as orixes ata o medievo : Actas do curso de verán da Universidade de Vigo (Xinzo de Limia, 4-8 de xullo de 1994)*, Biblioteca Arqueohistórica Limiá, Serie Cursos e Congresos, 3, Concello de Xinzo de Limia.

- [Willerslev E.](#), Cooper A. (2005). Ancient DNA. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, 272 (1558), 3–16.

<http://doi.org/10.1098/rspb.2004.2813>

- Winter C. T., Salazar D. (1997): Perspectivas teóricas para una arqueología interpretativa de la muerte. *Anales de la Universidad de Chile*, Sexta Serie, nº 6. <http://web.uchile.cl/publicaciones/anales/6/estudios7.htm>

WEBS:

- [Departamento de Genética, Antropología Física y Fisiología Animal](#)

<https://www.ehu.es/es/web/gaffa/home>

Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea

- Fresquet J. L (2010): *Paleopatología y paleomedicina*.

http://hicido.uv.es/Expo_medicina/Morfologia_XIX/paleopatologia.html

Instituto de Historia de la Medicina y de la Ciencia López Piñero (Universitat de València - CSIC).

- GROB-Grup de Recerca en Osteobiografía

<http://grupsderecerca.uab.cat/grob/es>

Universitat Autònoma de Barcelona